

Semiotika: od "znaka" k "operacijam"

JANEZ JUSTIN

Sodobne semiotične teorije se le redko sklicujejo na filozofske izvore. Vendar ti izvori skoraj nikoli niso povsem zakriti. Stoiki, Platon, Aristotel, Tomaž Akvinski, Boetius, Očam, Locke, Leibniz, Lambert, Humboldt, Bolzano, Husserl, Peirce sodijo v zgodovino semiotike. Sam termin "semiotika" pa ni bil pogosto uporabljen, uporabljali so ga le Locke, Lambert, Husserl in Peirce.

Pojem znaka se je pojavljal v obeh tradicionalnih smereh filozofskega razpravljanja o govorici, tako v racionalistični kot v empiristični smeri. V prvi je znak sintaktična prvina deduktivnega "kalkula" (Leibnizov "calculus"), v drugi je sestavina induktivnih procesov, v katerih nastajajo "pomeni" (Locke). Vloga semiotične problematike se je povečala v času nastajanja fenomenologije. Poljski filozof J.-M. Hoene Wronski, ki je preučeval "zmožnost označevanja" (*facultas signatrix*), in B. Bolzano, ki je prevzel Lockov in Lambertov koncept semiotike, sta utrla pot Husserlovi zgodnji "logiki znakov" (glej delo *Zur Logik der Zeichen - Semiotik* tega avtorja). Njegove logične raziskave so po mnenju mnogih avtorjev vplivale na nastanek strukturalnega jezikoslovja, ki je neposreden uvod v sodobno semiotiko (gl. Jakobson, 1979, str. 7).

V sodobni semiotiki ločimo dve glavni razvojni smeri. Prva nadaljuje razvojno črto Locke-Peirce-Morris, najpogosteje pa jo opisujejo kot "anglofonsko" ali celo "ameriško semiotiko". Drugo smer bomo poimenovali "evropska strukturalna semiotika". Osrednja sestavina tega poimenovanja, izraz "strukturalna", je povsem nevtralna v razmerju do filozofsko-ontoloških vprašanj, ki jih odpira izraz "strukturalistična semiotika"; slednji se prilega le eni od izpeljav "strukturalne" smeri in zaradi svojih ontoloških implikacij nikakor ne ustreza spoznavni zasnovi semiotične šole, s katero se bomo tu največ ukvarjali.

Sodobna ameriška semiotika je prevzela od svojih predhodnikov (Locka, Peirca, Morrisa) zamisel dinamične *triade* "znak - misel - objekt". Ne ukvarja se le z "znaki", se pravi, s semiotičnimi "entitetami" v ožjem pomenu besede, temveč tudi s psihološkimi (največkrat behaviorističnimi) in "objektalnimi" (največkrat ontološkimi) vrednostmi. Druga posebnost te usmeritve je v dejstvu, da njeni avtorji ožji semiotični "sektor" le redno konceptualizirajo kot "sistem znakov", kar je bilo nekaj desetletij značilno za evropsko strukturalno semiotiko; izvora "pomenov" ne iščejo v imanentnih semiotičnih relacijah, temveč v razmerjih med znaki, psihičnimi akti in objekti. V Peircovi semiotiki so znaki naravne govornice opisani kot "repertoar" in ne kot "sistem". Morrisova dinamična behavioristična različica semiotike ima več skupnega s predstavo o *produkciji* pomenov v psihološki razsežnosti komunikacije kot pa s predstavo o "sistemu znakov",

ki naj bi deloval kot apriorna in prvinska "signifikacijska matrika". Sodobna ameriška semiotika - Ray L. Birdwhistell, W. John Smith, Mary Ritchie Key, predvsem pa njen vodilni avtor Thomas Sebeok - se mnogo bolj ukvarja z neverbalnimi govoricami kot pa z verbalno govorico in njenim "sistemom". Omenjeni avtorji so opredelili nove teoretske predmete, ki terjajo več posebno-znanstvene obravnave kot filozofske refleksije; gre za "kineziko", "proksemiko", parajezikovne pojave, živalske "jezike" itd. Močnejšo zvezo s filozofskimi vprašanji najdemo pri nekaterih starejših avtorjih, ki so delno ali občasno prevzemali "semiotično perspektivo": Susanne Langer, Ernst Cassirer, I. A. Richards itd. Posebno vlogo v razvoju ameriške semiotike ima jezikoslovec Roman Jakobson, ki je najprej deloval v ruskem formalističnem gibanju, potem v praški jezikovni šoli, naposled pa pretežno v Ameriki in je v zadnji fazi povezal ameriško jezikoslovno ter semiotično tradicijo z evropsko strukturalno smerjo, z njenimi vzhodnoevropskimi (formalizem, tartujška šola), srednjeevropskimi (praška šola, poljska logika in fenomenologija) ter zahodnoevropskimi (Saussure, Hjelmslev) izvori.

Evropska strukturalna semiotika je nastala in se razvijala predvsem pod vplivom začetnika strukturalnega jezikoslovja Ferdinanda de Saussura. Njegova ženevska predavanja iz let 1906 - 1911 so bila objavljena leta 1916; izdaja (*Cours de linguistique générale*) je temeljila na zapiskih slušateljev. Delo je vplivalo na nastanek strukturalne semiotike predvsem z definicijo jezika (*la langue*) kot sistema in z definicijo znaka kot "spoja" označevalca in označenca. V kratki Saussurovi oznaki "semilogije" se skriva ideja semiotične univerzalnosti, ki jo najdemo že pri Peircu. Semilogija naj bi bila veda o najrazličnejših "znakovnih sistemih", med katere sodi tudi sistem naravne govorice. Ideja semiotične univerzalnosti izraža trditev, da je struktura procesov, v katerih generirajo pomeni (*significations*) v svojih temeljnih sestavinah splošna in nespremenljiva, se pravi, da ni bistveno odvisna od "konkretne govorice", v kateri je udeležena. "Znak" je v tem okviru pojmovan kot nekakšna formalna "nespremenljivka". Analiza Peircove semiotike pokaže, da je v njej ideja semiotične univerzalnosti posledek ločitve ontoloških vprašanj od epistemološke problematike, hkrati pa posledek teze, da forma semiotičnega procesa poljubno "preči" različne "ontološke sektorje" ("prvost", "drugost", "tretjost"¹).

Ideja *semiotične univerzalnosti* se razlikuje od *pansemiotičnega* stališča, ki pridaja trditvi o univerzalnosti "znakov" ontološki pomen in potemtakem v bolj ali manj skrajni obliki izreka misel, da je stvarnost *sestavljena* iz "znakov".

Razlog, zaradi katerega je iz strukturalnega jezikoslovja izpeljana evropska strukturalna semiotika bliže Peircovemu modelu korelativne semiotično-pragmatične analize "znakov *in actu*" kot sodobna ameriška semiotika, je v tem, da se je tudi v Saussurovi teoriji začrtala pot od *substance* k *formi* znaka. Odmik od "substance" govorice je v strukturalnem jezikoslovju povezan z dvema epistemološkima operacijama. Saussure je izključil iz predmeta strukturalnega jezikoslovja "referente", tj. zunajjezikovne entitete. Vendar se zdi, da se s to operacijo strukturalno jezikoslovje še ni dokončno usmerilo k "formi" govorice; navsezadnje je najnovejša, povsem "formalizirana" semiotična teorija "pariške semiotične šole" zlahka vnovič vključila

¹: "Prvost" (Firstness) je po Peircu "čista kvalitativna možnost". "Drugost" (Secondness) je kategorija "dejanskosti", "faktičnosti". "Tretjost" je kategorija posredovanosti/posredovanja, kategorija misli, splošnosti, zakona.

"referente" v polje svoje dejavnosti.² Važnejši indikator prehoda od "substance" k "formi" govornice je v Saussurovi teoriji razlika med dvema definicijama "znaka".

Znak je bil najprej opisan kot "kombinacija zvočne podobe in koncepta", Substancialne implikacije te opredelitve so izginile v definiciji, ki je vpeljala pojma označevalca in označenca (signifiant, signifié). Drugi najpomembnejši izvor sodobne evropske strukturalne semiotike je danska glosematika. Izraz (gr. glosa - jezik) je oznaka za teorijo danskih jezikoslovcev H. J. Uldalla in L. Hjelmsleva. Njen prvi oris (An Outline of Glossematics) je bil objavljen leta 1936. L. Hjelmslev je bil priznan za njenega poglavitnega tvorca šele po objavi njegovega dela Prolegomena za teorijo govornice (1943). V njem je izdelal celovito epistemološko podstavo znanstvene teorije govornice.

Za nastanek strukturalne semiotike je posebej pomembno dejstvo, da je Hjelmslev radikaliziral Saussurovo formalistično usmeritev. Bistvo te radikalizacije bo razvidno iz opisa tiste sodobne semiotične smeri, ki se je najmočnejše oprla na glosematične postulate.

Preden pa se lotimo te naloge, moramo dopolniti splošen oris strukturalne semiotike. Najhitreje se je razvijala v "frankofonskem" prostoru (R. Barthes, A. J. Greimas, C. Todorov, G. Mounin, M. Arrivé, J. Kristeva itd.). Nastajala pa je tudi na Češkem (M. Weingart, J. Mukařovski, O. Zich, P. Bogatirjev, S. Šabouk itd.), na Poljskem (ob logikih Twardowskem, Ajdukiewiczu, Kotarbinskem, Tarskem so delovali "čisti" semiotiki J. Pelc, L. Zawadowski, H. Stonert itd.), v Romuniji (S. Markus, I. Cateanu, G. Duda itd.), na Danskem (P. Brask, P. Aage Brandt), v Nemčiji (S. J. Schmidt, G. Wienold, R. Kloepfer itd.), v Sovjetski zvezi (J. M. Lotman in vrsta drugih avtorjev "tartujske šole"), v Italiji (U. Eco, A. Ponzio, C. Segre itd.), v Španiji (J. Canoa Galiana, R. N. Ramos itd.). V sedemdesetih letih se je vpliv te smeri začel širiti tudi v neevropskih deželah, najmočnejše v Kanadi, ZDA, Braziliji in Argentini.

Z razmerji med različnimi, raciolno in kulturno pogojenimi šolami se v tem delu ne moremo podrobjeje ukvarjati, saj bi se v nasprotnem primeru preveč oddaljili od njegovih ciljev. Na splošno lahko ugotovimo, da so različne izpeljave Saussurovega "modela" strukturalne semiotične analize med seboj skladnejše kot sestavine "modela Locke - Peirce - Morris". V slednjem namreč Peircov "sholastični realizem" ostro nasprotuje Morrisovemu behaviorizmu, pa tudi drugim empiristično - psihologističnim različicam, ki so odvisne od svojega "nominalističnega" porekla.

Zaradi svojih epistemoloških značilnosti ima sodobna strukturalna semiotika več skupnega s Peircovim modelom korelativne semiotično-pragmatične analize "znakov in actu", kot sodobna ameriška semiotika, ki je močnejše vezana na "substantco" kot na "formo znakov". To velja tudi za tisto različico strukturalne semiotike, ki je v sedemdesetih letih razvila celovito teoretsko strukturo, ki obsega eksplicitno epistemološko zasnovo, metodologijo in operativno-analitični konceptualni aparat. Govorimo o *naravni/diskurzivni semiotiki "pariške semiotične šole"*. Zaradi obsega in kvalitete svoje dejavnosti je že v začetku sedemdesetih let prevzela vodilno vlogo v sodobni semiotiki. Hkrati se je bolj kot druge semiotične smeri oddaljila od statičnega

² Gre za t.i.m. "semiotiko naravnega sveta". V njej so referenti dojeti kot sestavine izjav z vgrajeno subjekt-objekt relacijo, v končni posledici kot diskurzivne vrednosti, kot semiotični "dozdevek" (paraitre) - prim. Greimas, Courtés, 1979, str. 233-234.

modela znaka ("aliquid stat pro aliquo"). Usmerila se je k semiotični "artikulaciji", "produkciji", "operaciji".

Narativna/diskurzivna semiotika je vezana na dva temeljna teoretska izvora. Prvi od njiju je filozofske narave; gre za fenomenološko teorijo M. Merleau-Pontyja, ki je subjektovo "ujetost v smisel" opredelila kot obliko strukturacije sveta in zgodovine (Merleau-Ponty, 1945; prim. Greimas, 1956). Drugi izvor je strukturalno jezikoslovje.

Na začetku petdesetih let je Saussurovo delo začelo vplivati na družboslovne in filozofske teorije, najprej predvsem v "frankofonskem" kulturnem prostoru, kasneje pa tudi zunaj njega. Do sredine šestdesetih let je tekmovalo z vplivom distribucionalističnega jezikoslovja, katerega glavni predstavnik v Franciji je bil J. Dubois. Načela distribucionalistične analize, kakršna je prenesel v družboslovje Bloomfieldov učenec Z. Harris, so ostro nasprotovala načelom strukturalnega jezikoslovja. "Harrisovska" induktivna metoda služi preučevanju statističnih (verjetnostnih) zakonitosti, po katerih se v izkustveni "rabi" (v pridobljenem "korpusu" diskurza) vežejo med seboj posamezne prvine jezikovnega izraza (Dubois, 1965; Harris, 1954). Strukturalna metoda pa je deduktivna. Vrednost posameznih jezikovnih prvin izpeljuje iz globalne organizacije sestava naravne govorice. V Saussurovih Predavanjih o splošnem jezikoslovju najdemo misel, da posamezne sestavine naravne govorice ni mogoče "izolirati od sistema, kateremu pripada: v nasprotnem primeru bi si lahko mislili, da je mogoče pričeti pri posamezni prvini in s kopičenjem prvin izkonstruirati sistem, čeprav gre v resnici za to, da moramo izhajati iz solidarne celote, če želimo po poti analize priti do posameznih prvin, ki jih obsega celota" (Saussure, 1964, str. 157).

V programskem članku iz leta 1956 je danes najpomembnejši avtor francoske strukturalne semiotike A. J. Greimas opozoril na epistemološke sestavine "saussurizma", na njihov splošni pomen za teoretsko razpravljanje o govorici in domala univerzalno uporabnost pri razlagah "socialnega prostora" (Greimas, 1956). Zadnja trditev je nastala pod vplivom dela, ki ga je opravil sociolog in antropolog C. Lévi-Strauss; v njem so Saussurovi postulatni vodili analizo sorodstvenih struktur.

Na nastanek strukturalne semiotike je nedvomno vplivala tudi fonološka teorija praške jezikoslovne šole, ki se je začela intenzivno razvijati koncem dvajsetih let. Ta teorija je rezultat sodelovanja V. Mathesiusa, N. Trubeckojja, P. Bogatirjova, R. Jakobsona (ki je po obdobju sodelovanja v formalističnem gibanju prešel v Prago), J. Mukarovskega, B. Havraneka in še nekaterih avtorjev. Praška šola je združila strukturalno tradicijo (Saussure) s preučevanjem *funkcij* govorice. Leta 1929 so nastale "Teze praškega jezikoslovnega krožka", ki jih je L. Brinet prevedel v francoščino. Fonološki del opredeljuje komunikacijsko vlogo "fonemov" naravne govorice, vlogo, ki izvira iz njihovih razlikovalnih vrednosti (fonem "a" v leksemu "las" je pertinenten zato, ker se razlikuje od fonema "e" v leksemu "les"). Jakobson je v okviru te fonološke teorije, ki je prevzela Saussurov postulat o solidarnostnem razmerju med sestavinama znaka, dokazoval binarno naravo razlikovalnih vrednosti (traits distinctifs, distinctive features); skupina zvencih fonemov "p", "t", "k" se, na primer, razlikuje od skupine nezvencih fonemov "b", "d", "g" - torej gre za binarno opozicijo "zvence - nezvence" (Jakobson, 1956, I. del, tudi Trubeckoj, 1957, str. 33-46). Fonološka teorija je vplivala najprej na delo C. Lévi-Straussa, ki je med drugim zapisal, da so zanj "sorodstvene prvine v resnici prvine signifikacije; tako kot slednje tudi prve dobijo pomen le tedaj, ko se integrirajo v sistem" (Lévi-Strauss, 1958, str. 40). Posebno vidna pa je vloga

fonološke teorije v razvoju semiotičnega koncepta elementarne strukture signifikacije, ki ga je razvila narativna/diskurzivna semiotika.³

Eden od izvorov strukturalne semiotike "pariške semiotične šole" je tudi angleški in kasnejši francoski prevod dela ruskega formalista Proppa Morfologija pripovedke (1958 in 1970). Ruskega formalističnega gibanja, ki je kombinacija jezikoslovja in poetike (teorije pesniške govornice), tu ne bomo podrobneje opisovali, saj ga obravnavajo številna dela. Nastalo je po združitvi "moskovskega jezikoslovnega krožka" in društva "Opoiatz", ki je bilo usmerjeno v raziskovanje pesniške govornice. Člani gibanja so preučevali predvsem formo umetniških del, pri tem pa so uveljavljali imanentistični pristop; zanimala jih je notranja zgradba pesniške govornice, ne pa njena instrumentalna ali referencialna vloga.

Osrednji koncept v Proppovem delu je narativnost. Veže se na posebno diskurzivno zvrst, na "pripovedke". Oprt je na tezo, da se v "pripovedkah" menjajo akterji ter njihove lastnosti, ne pa tudi "akcije" in "funkcije"; "pripovedovanje" se ravna po načelu permutabilnosti, ki združuje "konstante" in "spremenljivke" v narativni strukturi. Proppove analize so v Franciji doživele vrsto kritik (najbolj znana je Lévi-Straussova), vendar so s svojo prikrito dinamično, generativno perspektivo sodelovale pri preusmeritvi semiotične teorije.

Koncept narativnosti je v začetku sedemdesetih let odločilno vplival na dejavnost "pariške semiotične šole", pa tudi na nekatera druga teoretska področja. Proppove analize so usmerile pozornost na abstraktne strukture, pojmovane kot generativne matrike, ki uravnavajo produkcijo signifikacij. Že v šestdesetih letih je pričel Lévi-Strauss pod vplivom binarnega fonološkega modela in Proppovih analiz narativnih struktur raziskovati abstraktne homološke relacije v "globini" mitov. Z nastankom narativne semiotike - njen tvorec je bil, kot rečeno, A. J. Greimas - pa se je odprla problematika abstraktnih relacij v "globini" tekstov ali diskurzov, relacij, ki so dobile oznako "elementarna struktura signifikacije".

Vendar ob tem ne smemo spregledati, da se je v novem teoretskem kontekstu delno spremenila vsebina koncepta narativnosti. V Proppovem delu se koncept veže na določeno diskurzivno zvrst, na "pripovedke". V semiotični teoriji A. J. Greimasa in njegovih sodelavcev pa je narativnost dojeta kot globinska struktura vsakršnega semiotičnega procesa. Hkrati gre za dinamično razumevanje narativnosti. Če je Proppova teorija le v implicitni obliki nakazala idejo, da so permutacijske narativne strukture pravzaprav način *nastajanja* (produciranja, generiranja) "pripovedk", je v narativni semiotiki narativnost jasno opredeljena kot globinska stopnja v *produkciji* signifikacij. Postala je ključno pojmovno sredstvo za opis generativne spoznavne strategije, ki jo "Slovar" te semiotične smeri takole povzema: "Vsak semiotični objekt lahko definiramo glede na način njegove produkcije, sestavine, ki sodelujejo v tem procesu, se vzajemno artikulirajo na 'poti', ki vodi od enostavnega k sestavljenemu, od abstraktnega h konkretnemu" (Greimas, Courtés, 1979, str. 157 - 158).

³ Poglavitno izhodišče za konceptualizacijo elementarne strukture signifikacije je pojem vrednosti, opredeljen v Saussurovem jezikoslovju in v glosematiki. Vsebinsko pojma določa postavka, da lahko nek element jezika deluje kot semiotična entiteta le zato, ker vzpostavlja razmerje z drugimi elementi - "znaki". V mreži razlik nastajajo vrednosti znakov. Vrednost je torej relacijski pojem. Ker je razlika "pomenljiva" le na ozadju "podobnosti", si je mogoče zamisliti dve vrsti relacij, ki sodelujejo v produkciji signifikacij: sintagmatske relacije ("tako x kot tudi y") in paradigmatične relacije ("ali ... ali"). Ta preprosti relacijski model je dobil v nekaterih fonoloških teorijah, o katerih smo že govorili (Jakobson, Trubeckoj), binarno obliko.

V globinski, logično-semantični organizaciji govora nastajajo tri vrste relacij: kontradikcije, nasprotnosti, komplementarnosti. V dinamični perspektivi, ki jo vzpostavlja zamisel generativnega procesa, so relacije koncipirane kot "operacije" in hkrati kot pot "možnega kognitivnega napredovanja" iz "globine" k "površini" govora. Pot od abstraktnih in enostavnih "globinskih" signifikacijskih struktur k figurativnemu diskurzu je vezana na tri temeljne ravnine (etape):

1. ravnino temeljne sintakse in semantike,
2. ravnino narativne sintakse in semantike,
3. ravnino diskurzivne sintakse in semantike.

Prehod od ene ravnine na drugo opisuje pojem konverzije. Pojem označuje celoto postopkov, ki uravnavajo razvoj signifikacije od globinske k površinskim in diskurzivnim strukturam. Konverzije vzpostavljajo med posameznimi ravninami razmerje *enakovrednosti*, vendar hkrati povzročajo, da signifikacije postajajo vse bolj kompleksne (povzročajo "porast" smisla).

"Relacijam (ki tvorijo taksinomski temelj globinske sintaksične strukture) in operacijam - transformacijam (ki potekajo na tem temelju) ustrezajo na površinski ravni 'stanja' in 'delovanja', formulirana v *izjavah stanja* in *izjavah delovanja*, s tem da prva vrsta izjav uravnava drugo vrsto, tako kot so predmet transformacijskih operacij relacije" (Greimas, Courtés, 1979, str. 382). Elementarni "narativizirani" sintaksični strukturi sta po vzoru L. Tesnièreja in H. Reichebacha zamišljeni kot strukturi, v katerih se dogaja "relacijska ekspanzija" predikata/funkcije. Zato je izjava stanja definirana kot:

F junkcija (S;O),

izjava delovanja pa kot:

F transformacija (S;O).

Zaradi dodatnih "semantičnih investicij" je raven površinske, narativne sintakse že močno "antropomorfizirana". Aktanti konvertirajo v "subjekte" (S) in "objekte" (O). "Elementarni izjavi" sta v bistu lingvistični reprezentaciji dveh temeljnih sestavin narativnega procesa ali poti (parcours narratif) in imata aksiomatsko funkcijo v "splošni ekonomiji" semiotične teorije.

Zadnja "ravnina", točka *ad quem* generativnega procesa, v katerem nastajajo signifikacije, je diskurz. "Diskurzivacija" je postopek konvertiranja narativnih/modalnih struktur v "govor". Na tej stopnji se "nameček" (surplus) signifikacije še bistveno poveča. Naraščajoče "semantične investicije" se delijo na sintaksične in semantične, na "sintakso diskurza" in na "semantiko diskurza". Prva obsega tri ožje sintaksične sestavine, "aktorializacijo", "temporalizacijo", "spacializacijo". Drugače povedano, sorazmerno abstraktne "površinske" narativne strukture se ob pretvorbi v diskurzivne sintaksične strukture spremenijo v "akterje", "čase" in "kraje" dogajanja, se torej "konkretizirajo". Sestavine narativne semantike pa se v "semantični razsežnosti" diskurza "konkretizirajo" kot "tème" in "figure" ("tematizacija", "figurativizacija").

Podrobnejšemu opisu generativnega modela narativne/diskurzivne semiotike pa se moramo tu izogniti, saj bi terjal samostojno besedilo.

Na nastanek narativne/diskurzivne semiotike pa je odločilno vplivalo tudi temeljno delo danske glosematične (jezikoslovne in semiotične) šole Prolegomena za teorijo govornice L. Hjelmsleva (1943). Angleški prevod je izšel leta 1953, francoski pa leta 1968. Besedilo je doživelo močan teoretski odmev zlasti pri dveh najpomembnejših

predstavnikih "semioleške" in "semantične" teorije iz šestdesetih let R. Barthesu in A. J. Greimasu. Najvažnejša poteza tega dela je ločitev epistemološke problematike govornice od ontoloških vprašanj, ki jih je avtor izključil iz "znanstvene semiotike". Glosematični postulati so blizu nekaterim idejam pragmatične semiotike CH. S. Peirca, zlasti njeni tezi, da semiotična forma poljubno "preči" različne "ontološke sektorje". Enega teh postulatov je Hjelmslev takole opisal: "Teorija, ki hoče priti do specifičnega ustroja govornice s pomočjo sistema izključno formalnih premis, mora resda upoštevati gibanje in spremembe govora, vendar jim ne sme pripisati prevladujoče vloge; iskati mora stalnost (une constance), ki ne korenini v zunajjezikovni 'realnosti', stalnost, zaradi katere je vsak jezik tudi govornica, pa naj gre za katerikoli jezik in zaradi katere ostane posameni jezik v vseh svojih različnih manifestacijah identičen sam s seboj; stalnost, ki jo lahko - če jo enkrat odkrijemo in opišemo - projiciramo na 'realnost', ki jo obdaja, kakršnakoli že je narava te 'realnosti' (fizična, fiziološka, psihološka, logična, ontološka) ..." (Hjelmslev, 1968, str. 15). Idejo "prečenja" je pri Hjelmslevu zamenjala ideja možnih "projekcij" semiotične forme.

Medtem ko je R. Barthes le v začetku skušal podati uvod v splošno in znanstveno semiotično teorijo (Elementi semiologije, 1964) in je kasneje razvijal predvsem ožjo "konotativno semiotiko" (izraz pripada Hjelmslevu), je v delu A. J. Greimasa ter njegovih sodelavcev začela nastajati celovita in sistematična semiotična teorija. Preden navedemo nekaj podatkov o tem razvoju, moramo natančneje določiti posledice, ki jih je imelo "odkritje" danske glosematike.

V tej točki pa se vendarle ne moremo povsem izogniti teoretskemu pojavu, ki so ga v šestdesetih letih poimenovali "strukturalizem". To poimenovanje, ki naj bi povzelo vrsto teoretskih dejavnosti v okviru disciplin z zelo različnim epistemološkim statusom (zgodovina, jezikoslovje, sociologija, antropologija, psihoanaliza, literarna teorija, filozofija itd.), je vsaj delno vprašljivo, saj pripisuje nekaterim novim "sistemom opazovanja" (če tu lahko uporabimo Peircov termin "to observe", ki se nanaša na epistemološko konstrukcijo teoretskega objekta) status enotne doktrine. S stališča tega dela nista pomembna potek in izid razprav o "strukturalizmu", ki so se osredinile ob pojmi subjekta, strukture, zgodovine, posameznika, družbe itd. Ta problematika namreč prestopa okvire spoznavno-teoretske paradigme, v katero se je vpisala narativna/diskurzivna semiotika "pariške semiotične šole". Pomembno je neko drugo vprašanje. Večina razprav o "strukturalizmu" je potekala na ontološki ravni. Tudi pojem strukture kot osrednji konstrukt domnevne doktrine je dobil predvsem ontološki pomen. Postavlja se vprašanje o tem, ali je pojem strukture že v svojem izvoru, v Saussurovem konceptu jezika in znaka, "ontologizirano". Ali če to vprašanje še malce izostrimo: Je iz Saussurovih postulatov izhajajoči pojem strukture sestavina epistemološkega "sistema opazovanja" ali ontološka kvalifikacija neke "stvarnosti"?

V Saussurovem "sistemu", ki je izbor "strukture", je posamezen znak definiran le prek razmerij, ki jih vzpostavlja z drugimi znaki istega sistema. V tem okviru torej znak ni nikakršna "pozitivnost", nikakršna avtohtona vrednost ali entiteta. Je to že zadosten razlog za zavrnitev ontoloških interpretacij? Na ravni "sistema" (la langue) se položaj spremeni. Saussurova definicija jezika je "fiksistična" (izraz je v epistemološki analizi razvoja semiotike prvi uporabil H. Parret - v: Arrivé, Coquet, 1987, str. 27). Jezikovni sistem je zamišljen kot apriorna, že "proizvedena" splošna matrika pomenov (significations). S tega stališča je nujen sklep, da celota jezikovnega "smisla" neposredno

pripada celoti relacijskega sistema. Tako je kljub jasnim metodološkim in epistemološkim poudarkom v Saussurovi teoriji vprašanje o strukturi in signifikaciji vsaj delno "substancializirano". Znak in pomen sta resda definirana "negativno", relacijsko - nekemu elementu sistema določa pomen tisto, kar ni on sam - vendar je na ravni systemske celote "smisel" vendarle predvsem nekakšna *realnost*.

Stopnja avtentičnosti zapiskov s Saussurovih predavanj, ki sta jih izbrala Bally in Sechahaye (1916), ne more biti nikakršno izhodišče za kritiko strukturalnega jezikoslovja, saj moramo prirejanje vzeti za konstitutivno teoretsko dejanje (prim. Močnik, 1985, str. 56-57). Kljub temu pa razlike med posameznimi interpretacijami Saussurovih Predavanj in Rokopisnih virov dokaj nazorno ilustrirajo eno od stopenj v genezi strukturalne semiotike. Medtem ko je bilo "strukturalistično" branje trdno vezano na "fiksistično" različico sistema in znaka, pa so se v stiku med Saussurovimi koncepti in dansko glosematiko izluščile povsem drugačne prvine. Danes je resda najbolj razširjena ugotovitev, da je Hjelmslev predvsem radikaliziral formalistično naravo strukturalne teorije, vendar primerjava ne more zaobiti dejstva, da je isti avtor tudi "dinamiziral" koncept znaka in strukture. To je dosegel s pomočjo pojma "artikulacija", ki ga najdemo že v Saussurovih Rokopisnih virih (Sources manuscrites). Razlika med dvema rabama istega termina je v tem, da je Saussure "artikulacijo" povezal s psihološko empirično stranjo govornice, glosematika pa predpostavlja, da se z "artikulacijami" pravzaprav šele vzpostavi semiotični objekt. Pred "artikulacijami" obstaja le "amorfnata gmota smisla", jezikovna "substancia" (Hjelmslev, 1968, pogl. 15). V Greimasovem delu je artikulacija opredeljena kot sklop operacij, ki proizvajajo "relacije" in "razlike", torej "signifikacije". Začetnik in najpomembnejši avtor narativne/diskurzivne semiotike je svoje analize usmeril k cilju, ki ga je definiral kot "prehod od fiksности k dinamičnim strukturam" (Greimas v: Arrivé, Coquet, 1987, str. 320). Vprašanje o "smislu" je na tej razvojni črti izgubilo vsakršno "substancialistično" in ontološko implikacijo. Tako kot v glosematiki, je tudi v semiotičnih analizah po letu 1970 (od izdaje Greimasovega dela "O smislu") semiotični objekt dojet le kot artikulacija "smisla", kot struktura interpretativnih operacij ("dojetja", "razumevanja" - "la saisie"). Te operacije so logično predpostavljene vsakršnemu "sistemu razlik" (Greimas, 1970, str. 10). Ideja o vzajemni odvisnosti "operacij" in "pomenov" ("pomen" je v tem kontekstu "artikulirani smisel" - Greimas, Courtés, 1979, str. 352) je postala izhodišče analitske dejavnosti omenjene "šole".

Takšno izhodišče spreminja smisel v "smisel smisla": smisel "sam v sebi" je nedosegljiv za semiotične analize, ki lahko vzamejo za svoj predmet le interpretacije smisla, artikulacije smisla; le-te "prestavljajo" smisel iz ene "točke" (faze) semioze v drugo. Sama semiotična metoda je bila v utemeljitvenih definicijah opredeljena kot prestavljanje (transpozicija), "prevajanje" smisla, pa tudi kot "parafraziranje" in "opisovanje" smisla. Tako kot pri Hjelmslevu, je tudi pri Greimasu v središču pojmovne konstrukcije pojem procesa (tu ne bomo govorili o epistemoloških in metodoloških težavah, ki jih povzročata predstava o "prestavljanju", kot ne o tem, da opisana dispozicija izenačuje *metodo* in *objekt* semiotike).

Vsiljuje se primerjava s Peircovo pragmatično semiotiko. Opazno analogijo vsebuje naslednji opis razlike med "ontologiziranim" pojmom smisla in konceptom signifikacije, kakršnega je razvila narativna/diskurzivna semiotika: "Transpozicija smisla pa vendarle ne spreminja smisla v 'avtentični', 'realni' smisel, ki bi ga izražala umetna,

arbitrarna in končna metagovorica. Transpozicija smisla je, nasprotno, *neskončen proces artikulacij* (podčrtal J.J.) in prav to sestavino semioze poudarja Greimas" (Parret v: Arrivé, Coquet, 1987, str. 27-28). Zveza s Peircovim konceptom semioze nastaja v dveh točkah. Narativna/diskurzivna semiotika vzpostavlja svoj objekt na način, ki spominja na Peircovo stališče, da se šele z interpretirajočim znakom (interpretantom), ki interpretira reprezentirajoči znak, izpolni semiotična funkcija; razen tega je zveza v skupni tezi, da se - gledano v *generativni* perspektivi - s "pojavom" novih interpretirajočih znakov semioza "nadaljuje" *ad infinitum*; ne gre torej za "zaprt sistem", o katerem govorijo nekatere kritike "strukturalizma", temveč za "odprt proces".

Narativni/diskurzivni semiotiki, ki je v sedemdesetih letih dobila razsežnosti "gibanja" in "šole", seveda ne moremo pripisati nikakršnega "peircovskega" branja Saussurove teorije. Avtor je sam opozoril na nevarnost površnih primerjav s Peircovo pragmatistično semiotično teorijo (Arrivé, Coquet, 1987, str. 310). Analogijo vidimo predvsem v dejstvu, da je obema semiotičnima teorijama skupno dinamično (generativno), relacijsko in formalistično izhodišče, zaradi katerega imajo navidez ontološke predikacije (kakršno, na primer, vsebuje Peircova trditev: "Človek je znak") v resnici epistemološki pomen, pomen definiranja semiotičnega "gledišča", "sistema opazovanja", objekta.

V konceptualnem okviru, ki ga zarisujejo pojmi "artikulacija", "operacija" in "transpozicija", si je narativna/diskurzivna semiotika nujno morala postaviti tudi vprašanje o "dejanju", ki "generira", "proizvaja" signifikacije. V tej točki opazimo najprej zvezo s fenomenologijo in njenim prizadevanjem da bi razčlenila "akte podeljevanja smisla"; nanjo opozarja Greimasova lastna izjava, da je "epistema njegove mladosti" sestavljena iz razmerja med fenomenologijo in teorijami govornice, kakršna je bila Bühlerjeva (v: Parret, 1974, str. 68). Vsiljuje pa se še primerjava s pragmatičnimi teorijami govornih dejanj. To razmerje je v zadnjem desetletju odprlo vrsto epistemoloških in metoloških vprašanj, s katerimi pa se tu ne bomo podrobneje ukvarjali.

Ker obravnavana semiotična teorija odklanja ontološko problematiko, bi v njej zaman iskali definicijo "bistva" dejanja; usmerila pa se je v opisovanje nujnih in zadostnih možnostnih pogojev dejanja (Greimas, v: Arrivé, Coquet, 1987, str. 307, 314). Jasna je korelacija med epistemološkimi izhodišči semiotike in pragmatike: tudi slednja se je konstituirala kot teorija o "apriornih možnostnih pogojih govornih dejanj" (prim. Wunderlich, 1972, Parret, 1980, Apel, 1973 itd.). Semiotična teorija je v stiku s problematiko "dejanja" proizvedla vrsto novih kategorij, med katerimi je dobila glavno vlogo kategorija modalnosti ("modaliteta", "modalna kompetenca" itd.). V okviru splošne semiotične teorije se je v drugi polovici sedemdesetih let razvilo sorazmerno samostojno področje "modalne semiotike", ki je v celoti usmerjena k problematiki "dejanj", "izjavljanja" (*énonciation*), "vplivanjskega" ("persvazivnega", "manipulativnega") diskurza ipd. Pojem modalnosti je v semiotičnih analizah prevzel mesto, ki ga je imel v fenomenoloških konceptualizacijah dejanja pojem intencionalnosti (Greimas v: Arrivé, Coquet, 1987, str. 314 - 315).

Tej kratki razvojni skici pridajamo nekaj najpomembnejših dokumentarnih podatkov v zvezi z narativno/diskurzivno semiotiko "pariške semiotične šole".

Njen nesporni ustanovitelj in vodja je Algirdas Julien Greimas. Sprva je deloval kot jezikoslovec. Njegovo ožje delovno področje je bila leksikologija, kasneje pa

jezikoslovna semantika. Opis njegovih epistemoloških izhodišč najdemo v programskem članku iz leta 1956 (Aktualnost soussurizma) in v predgovoru k francoskemu prevodu "Govorice" L. Hjelmsleva. Iz obeh besedil razberemo da, so avtorjeve ambicije na začetku teoretske poti presegale okvire jezikoslovja. V leksikologiji in kasneje v semantiki je videl osrednjo družboslovno in humanistično disciplino, ki naj zagotovi sistematično analizo signifikacij, iz katerih je sestavljen "družbeni univerzum". Avtor je postopno spoznaval, da niti leksikološki opis "leksemov" in njihovih vrednosti niti semantični opis "označencev" ne moreta uresničiti omenjene naloge. V delu Strukturalna semantika (1966) je zaznati prehod od semantike k semiotiki, ki je koncipirana kot teorija o "načinih produkcije signifikacij", hkrati pa kot izrazito epistemološko orientirana teorija z vrsto eksplicitnih spoznavno-teoretskih postulatov in z ambicijo, da postane temeljna disciplina v raziskovanju "socialnega prostora". Takšen program jo je ločil od jezikoslovja in jo približal filozofiji. Tako kot pragmatika tudi semiotika danes odklanja razpravo v tradicionalnih filozofskih, predvsem pa v ontoloških kategorijah. Kljub temu pa je zaradi univerzalnosti svojega teoretskega projekta in zaradi svoje naravnosti k *občim* pogojem znanstvenega spoznavanja govorice postala ena tistih sodobnih analitik govorice, ki so filozofsko najbolj zanimive.

Dokument o Greimasovi dokončni usmeritvi v splošno semiotično teorijo je delo O smislu (Du sens), ki je izšlo leta 1970. Od tedaj je objavil vrsto del, ki obravnavajo različne ravnine semiotične teorije: vprašanja "konkretne" deskripcije tekstov, metodologijo, epistemologijo.

Epistemološko analizo narativne/diskurzivne semiotike vsaj delno olajšuje dejstvo, da je Greimas pogosto opredeljeval tudi svoj odnos do drugih teoretskih raziskav govorice v preteklem in v tem stoletju. Zanimiva so njegova stališča glede razmerja med narativno/diskurzivno semiotiko in Peircovo semiotiko, fenomenologijo, hermenevtiko, behaviorizmom, Bloomfieldovim in Harrisovim distribucionalizmom, generativno gramatiko Chomskega, poljsko logiko, praško šolo, logičnim pozitivizmom, filozofijo naravne govorice, anglosaško pragmatiko, Benvenistovo "teorijo izjavljanja", infomacijsko teorijo, psihološkimi (Piaget) in sociološkimi teorijami govorice itd. Pomembno je dejstvo, da postavlja avtor v tem okviru predvsem vprašanja o pogojih znanstvene vednosti o govorici, se pravi, epistemološka vprašanja.

Narativna/diskurzivna semiotika je sistematično povzeta v Semiotičnem slovarju, katerega prvi del je Greimas oblikoval v sodelovanju z J. Courtésom, drugi del pa skupaj s številnimi drugimi sodelavci. Avtorjeva kompleksna semiotična teorija je doživela vrsto kritičnih obravnav v Evropi in v obeh Amerikah, posvečenih pa ji je tudi nekaj zbornikov, v katerih predstavniki različnih smeri v sodobni semiotiki opredeljujejo svoje razmerje do narativne/diskurzivne semiotike, hkrati pa ji zaradi njene celovite epistemološke zasnove in razčlenjenega metodološkega ter konceptualnega aparata domala enoglasno priznavajo vlogo najpomembnejše semiotične teorije druge polovice tegastoletja.

Zadnje ocene gotovo ne bi bilo mogoče izreči, ko bi A. J. Greimas ostal osamljen avtor. Vendar so njegova dela in njegovo delovanje na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales v Parizu pritegnili k sodelovanju večje število raziskovalcev, ki danes predstavljajo - če sprejmemo poimenovanje enega od Greimasovih sodelavcev J.-C. Coqueta - "pariško semiotično šolo". Iz te sorazmerno homogene raziskovalne skupine naj omenimo le nekaj najpomembnejših imen: M. Arrivé, C. Calame, C. Chabrol, J.-C.

Coquet, J. Courtés, I. Darrault; J. Delorme, P. Fabbri, J.-M. Floch, J. Fontanille, C. Geninasca, P. Geoltrain, M. Hammad, A. Henault, E. Landowski, J. Petitot, F. Rastier, H.-G. Ruprecht, R. Thom, C. Zilberberg. Danes več kot sto raziskovalcev sodeluje v periodičnih publikacijah "pariške semiotične šole" (Actes sémiotiques-Documents, Bulletin) in na njenih rednih kolokvijih (Albi, Cerisy-la-Salle).

LITERATURA:

- Apel, Karl-Otto, Transformation der Philosophie, Suhrkamp v., Frankfurt/M.1973.
- Banthes, Roland, Eléments de sémiologie, Communications 4, 1964.
- Dubois, Jean, Grammaire structurale du français, Larousse, Pariz, 1965.
- Greimas, Algirdas Julien, L'actualité du saussurisme, Le français moderne, 3, 1956.
- Greimas, Algirdas Julien, Sémantique structurale, Larousse, Pariz, 1966.
- Greimas, Algirdas Julien, Du sens, Seuil, Pariz, 1970.
- Greimas, Algirdas Julien, Courtés, Joseph, Sémiotique-Dictionnaire raisonné de la théorie du langage, Hachette, Pariz, 1979.
- Greimas, Algirdas Julien, Algirdas Julien Greimas mis à la question, v: Arrivé, Michel, Coquet, Jean-Claude, Sémiotique en jeu, Hadès.Benjamins, Amsterdam, 1987.
- Harris, Z., Distributional Structure, Word, 10, 1954.
- Hjelmslev, Louis, Prolégomènes à une du langage, Minuit, Pariz, 1968.
- Jakobson, Roman, Fundamentals of Language, La Haye, 1956.
- Lévi-Strauss, Claude, Anthropologie structurale, Plon, Pariz, 1958.
- Merleau-Ponty, M., Phénoménologie de la perception, Gallimard, Pariz, 1945.
- Močnik, Rastko, Beseda...besedo, Škuc, Ljubljna, 1985.
- Parret, Herman, Discussing Language, Mouton, The Hague-Pariz, 1974.
- Parret, Herman, Le langage en contexte, John Benjamins, Amsterdam, 1980.
- Parret, Herman, De l'objet sémiotique, v: Sémiotique en jeu (ur. Arrivé, Michel, Coquet, Jean-Claude), Hadès-Benjamin, Amsterdam, 1987.
- Saussure, Ferdinand de, Cours de linguistique générale, Payot, Pariz, 1964.
- Troubetzkoy, N. S., Principes de phonologie, Pariz, 1957.
- Wunderlich, Dieter (ur.), Linguistische Pragmatik Athenäum, Frankfurt/M, 1972.